

SOKO - GRAD U KONAVLIMA

D. ŽIVANOVIĆ / D. VUKOVIĆ

Još iz davnina postojala je težnja i potreba Dubrovčana da osvoje Konavle, ravno i plodno polje koje se u pravcu severozapad-jugoistok prostire otprilike između Cavtata i Molunta. Pored strategiskih razloga, Konavli su za Dubrovčane bili važni kao bogata žitnica, naročito u doba kada se žito moralo uvoziti iz prekomorskih zemalja, i kao nepresušni izvor jevtine ili besplatne radne snage.

Vizantiski car Konstantin Porfirogenit donosi među prvima istoriske podatke o Dubrovniku i Konavlima. U svome delu »DE ADMINISTRANDO IMPERIO«, Porfirogenit priča legendu o osnivanju Dubrovnika, a govori i o naseljavanju Konavala od strane srpskih plemena za vlade cara Iraklija. Na istom mestu pominju se i neki utvrđeni gradovi u Konavlima, koji se do danas nisu mogli sa sigurnošću identifikovati. Šta se događalo u Konavlima od toga doba pa sve do 12 veka skoro je nepoznato, ali je izvesno da je vizantiski uticaj bio presudan. Tek od 12 veka nadalje ima sve više podataka koje dokumentovano iznosi Grujić u svojoj raspravi »Konavli pod raznim gospodarima od XII. — XV. veka«.¹ Prvi je podatak iz 1114 godine (za koji Jireček tvrdi da je falsifikat), u kome se pominje neki Tihomir, satnik Konavala. U drugoj polovini 12 veka pojavljuje se vlastelin Devesije koji sebe naziva gospodarem Konavala i Zrnovnice po milosti cara Manojla. Međutim, posle opadanja vizantiske vlasti na Jadranu, Konavli u prvim decenijama 13 veka dolaze pod vrhovnu vlast Raške i ostaju u posedu Nemanjića sve do 1371 godine. Iz toga perioda sačuvala su nam se imena raznih vazalnih kneževa i župana, koji su u ime svojih feudalnih gospodara vladali ovom oblasti (Črnomir, Bodin, Ponzan Purčić, Strahinja i dr.). Oko 1358 godine postao je gospodar Konavala humski knez Vojislav Vojinović, a docnije je vlast prešla u ruke Altomanovića i Balšića (1373). Bosanski kralj Tvrtko osvaja 1378. godine, pored nekih drugih oblasti, i Konavle od zetskog gospodara. U to vreme Konavli su brzo menjali gospodare. Godine 1389 vlada u

¹ Dr R. Grujić, Konavli pod raznim gospodarima od XII. — XV. veka, Spomenik Srpske kraljevske akademije LXVI, 1926. Iz ove rasprave uzeti su glavni istorijski podaci o Konavlima i Soko-gradu.

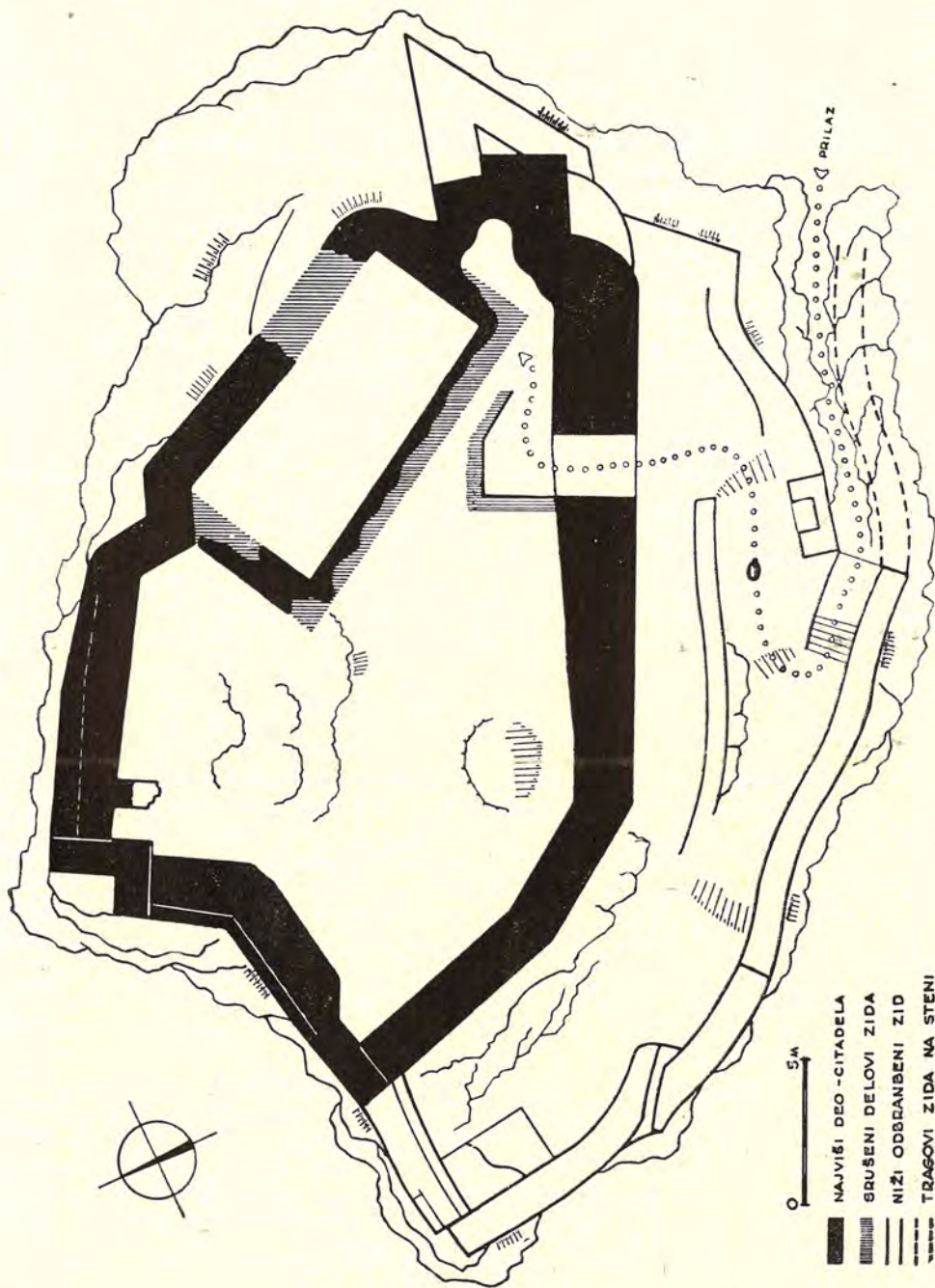

ovim krajevima knez Pavle Radonić (Radinović?), ali već 1391 potpadaju Konavli pod vlast zahumske vlastele braće Sankovića, koji ih u jednoj povelji iste godine poklanjaju Dubrovčanima. U toj darovnici prvi put se pominje Soko-grad kao utvrđenje. Međutim, knez Pavle ponovo osvaja Konavle i deli ih u dva dela: jedan deo zadržava za sebe, a drugi daje Vlatku Vukoviću, koji mu je i pomogao u borbi. Nešto docnije Pavlovim delom vladaju sinovi Petar i Radosav Pavlović, a Vlatkovim njegov sinovac Sandalj Hranić. Sa Radosavom i Sandaljem Dubrovčani su uspeli da privedu kraju svoju dugogodišnju diplomatsku i političku borbu, koju su vodili u cilju da postanu jedini i nesmetani gospodari ove za njih važne oblasti. Sporazum je prilično lako postignut sa Sandaljem koji im je prodajom ustupio svoj deo zajedno sa gradom Sokolom i potvrdio to u jednom ugovoru iz 1419. godine. Međutim, stvar nije bila definitivno okončana. U Konavlima su se dizali ustanci protiv novih gospodara, te su Dubrovčani bili prisiljeni da se povuku, ali su odmah preduzeli akciju kod vojvode Petra Pavlovića da ga privole na prodaju. Petar je načelno pristao, ali u borbi sa Turcima ponovo posedne Soko-grad. Godine 1420 pogine Petar koga nasledi brat Radoslav, a Sandalj uz pomoć Turaka preote Soko i Konavle, te ih iste godine ustupi Dubrovčanima. Dubrovački senat ubrzo donese naredbe o preuzimanju Konavala i grada Sokola, a za prvog zapovednika tvrđave postavi vlastelina Marina Prodanica. Dubrovčani su »odmah izveli i nužne opravke na oštećenim građkim zidovima u Sokolu, grad snabdeli dobrom posadom i oružjem, a naročito artiljerijom i svima drugim potrebama za dobru odbranu.«²

Međutim, u Konavlima se opet počeo buniti narod, a izbiše i neke nesuglasice između Radosava i Sandalja. Sandalj zatraži natrag Soko-grad, tobože zbog Turaka, te Dubrovčani behu primorani da prime u grad njegovih pet vojnika. Time se nađe pogođen Radosav i Dubrovčani moradoše ponovo napustiti grad, u kome se sada zajedno nadoše Radosavljevi i Sandaljevi ljudi. Ali, Dubrovčane nije napuštala nada da konačno zavladaju Konavlima i Sokolom te počеше diplomatske pregovore uz mnogo pogađanja. Radosav, kome je sada trebalo mnogo novaca za zidanje utvrđenja, želeo je da izvuče što više, pa su njegovi ljudi često uznemiravali Dubrovčane u polju. Sandalj se primi da posreduje u tim sukobima; pošto u tome nije imao uspeha, zarati protiv Radosava za račun Dubrovčana i 1423 godine preote njegovu polovinu Sokola. Te iste godine predade Sandalj Dubrovčanima grad Soko, što morade unekoliko da potvrdi i pobeđeni Radosav. Međutim, Dubrovčani nisu mogli još tri godine da osiguraju svoju vlast u Konavlima zbog neprestanih buna i napada, u kojima su izgleda učestvovali i Radosavljevi i Sandaljevi ljudi. Tek 1426 godine, zbog turskih upada, Radosav bi primoran da zaključi ugovor i proda svoj deo.

Dubrovčani su tek sada uspeli da definitivno srede i učvrste svoju vojnu i političku vlast, ali su još više od sto godina morali oružjem da brane novostečenu teritoriju i utvrđeni grad Soko. Među prvima javlja

² Op. cit., str. 26.

Osnova grada Sokola u Konavlima

- NAJVIŠI DEO - CITADELA
- GRUŠENI DELOVI ZIDA
- NIŽI ODSEANBENI ZID
- TRAGOVI ZIDA NA STENI

0 5M

se opet Radosav koji krvavim borbama uznemirava Dubrovčane u Konavlima od 1430 do 1433. Godine 1451 upada Sandaljev nasljednik herceg Stefan pod izgovorom da Konavli nisu prodani, već založeni. Stefan je zauzeo Konavle, izuzevši tvrđavu Soko koji je branio prelaz preko planine u Trebinje, a koji su Dubrovčani, za celo vreme ovoga ratovanja, branili.³ Godine 1471 napali su bili na Konavle Turci, a 1538 godine pominje se Soko-grad u vezi sa napadom papskih, španskih i mletačkih četa koje su od Turaka osvajale Hercegnovi.⁴

I pored svih ovih podataka ne zna se ko je i kada sagradio Soko-grad. Kao što je napred rečeno, prvi put se pominje u povelji od 15 aprila 1391 god., kojom su braća Sankovići poklonili Konavle Dubrovčanima. Iz jednog dokumenta da je župan Bodin, pred kraj 13. veka, ostavljao žito na čuvanje čak u manastiru na ostrvu Mrkanu, Grujić⁵ izvodi zaključak »da u to doba nije bilo u Konavlima ni jednog utvrđenog mesta, gde bi se rezerva hrane mogla bezopasno skloniti«, te u vezi s tim pretpostavlja da je možda kralj Tvrtko sagradio Soko 1378 godine kada je osvojio Konavle i Dračevicu. Nije, takođe, poznato ni kada je Soko porušen i napušten. Značajno je da je, polovinom 16. veka, kako to navodi Grujić, u Zelenu knjigu uneta primedba da se »već davno ne bira kastelan za grad Soko, od koga se vide samo razvaline«. Međutim, 1634 godine pominje se tvrđava u vezi sa nemoralnim životom nekih vlastelina i sluškinja. »Sluškinje su provedene kroz Grad (t. j. Dubrovnik) na mađarcu izložene »na berlinu«, dobile po 25 udaraca konopom i po tri žiga na licu, pa za uvek proterane iz Republike, a tri vlastelina, njihova saučesnika, prognana su u tvrđave Soko i Mali Ston na dve, odnosno na godinu dana.«⁶

Soko grad navodi s i u nekim drugim slučajevima. Godine 1417 zidar Antun, kojega nazivahu »majstor svodova« zidao je sa svojim sinom Vickom zdenac na tvrđavi.⁷ Zbog opasnosti od neprijatelja Vlada je zahtevala strog režim i vojničku disciplinu u svima svojim odbranbenim tvrđavama. Pored ostalog, bio je zabranjen pristup ženama. Međutim, zapovednici tvrđava nisu se izgleda uvek pridržavali naređenja. Godine 1505 bio je u Sokolu zapovednik Ilija L. Crijević, »poeta laureatus«. Zbog primanja žena u tvrđavu kažnjen je 9 avgusta iste godine na gubitak svih časti i prava za pet godina, ali je već idućeg januara pomilovan.⁸

Zapovednik Sokola birao se samo iz redova vlastele. Zvaničan naziv mu je bio CASTELLANUS DE SOCHOL, pored ostalih naziva kao knez (u pismima ćirilicom), CONTE, CONDE, PRAEFECTUS CAPITANEUS i dr. Godine 1423 Veliko vijeće donelo je propis: a

³ K. Jireček, Istorija Srba II, Beograd 1923., str. 161.

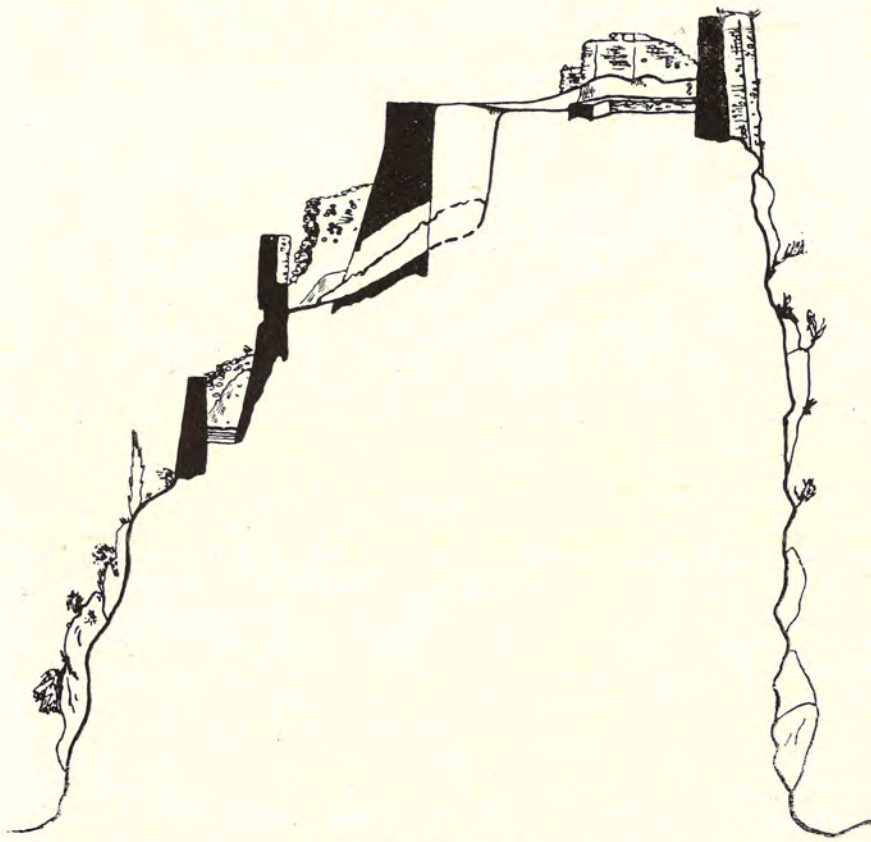
⁴ Grujić, *ibid.*, str. 114.

⁵ Grujić, *ibid.*, str. 114.

⁶ R. Jeremić i J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika I, Beograd 1938., str. 129.

⁷ C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947., str. 52.

⁸ Jeremić-Tadić, *op. cit.*, str. 128.

Grad Soko. Poprečni presjek

1425 i 1449 godine dopune i izmene za stražarsku službu u gradu. Iz ovih propisa saznajemo neke pojedinosti o ustrojstvu i životu u tvrđavi. Pored kastelana, koji je imao dva mladića za adutantsku službu, bilo je još osam stražara, među njima tri strelca i jedan trubač. Vojna služba je bila najamna, ali su se birali samo pouzdani ljudi. Ključeve od grada imao je kastelan koji je lično morao zaključati i otključati glavna gradska vrata, dok je unutrašnja vrata samo proveravao da li su zaključana.⁹ Cela posada, zajedno sa kastelanom, stanovala je u samoj tvrđavi. Služba se nije smela napuštati, osim u izuzetnim slučajevima i to za najviše dva do tri dana. U propisima su bili posebno predviđeni svi mogući slučajevi. Zbog ovakvih zahteva, u gradu je morala postojati kuhinja, pa je radi ishrane ljudi Vlada dodelila pet zlatica plodne zemlje pod samim zidinama.¹⁰

* * *

Soko-grad se nalazi u jugoistočnom delu Konavala, u blizini sela Mrcine i Dunave. Neposredno ispod grada sazidana je 1904 godine jedna zavetna crkvice. Sama tvrđava se vrlo teško zapaža u pejsažu, jer je kamen dobio patinu prirodne stene. Ova skrivenost pojačana je i time što grad ne dominira u potpunosti okolinom, već u pozadini ima goli krš sa malo vegetacije. Tvrđava se nalazi u podnožju brda, na jednoj kamenoj kupi, sa okomitim bočnim stranama, a diže se i do tridesetak metara visine nad terenom. Očigledno da je ovo mesto pažljivo odabrano, kako bi i sama konfiguracija tla poslužila za bolju odbranu i ekonomičniju izgradnju fortifikacionog objekta. Po položaju, na kome je tvrđava izgrađena, zaključuje se da joj je namena bila da brani prilaz unutrašnjosti, pri čemu je vešto iskorišćen reljef terena. Utvrđenje se sastoji iz dva dela — najviši deo ili citadela, koja zauzima vrh kamenite kupe, i odbranbeni zidovi, jedan ispod drugog na nižem terenu.

Pristup gradu je neobično težak i opasan za napadača. Postavljen je sa juga odakle vodi prirodna rampa prema vrhu. Prilično strmi nagib rampe je na pojedinim mestima klesanjem doterivan, a ponegde je uklesano i par stepenika. Jednim zidom, koji više ne postoji, a čiji se tragovi zapažaju po ležištu u steni, sužen je bio prolaz tako da je omogućena potpuna kontrola ulaza pomoću jedne kule. Od kule je ostao danas samo deo zida, širok oko 2,50, a visok oko 3 metra. Na ovom ostatku nekadašnje kule jedan deo ozidan je iznutra tankom pločastom opekom. Na unutrašnjoj strani održale su se još dve konzole na međusobnom rastojanju od 1,80 m, iznad kojih se nalazi udubljenje (niša) u zidu.

Odbranbeni zidovi u zapadnom delu imaju debljinu od 1 do 1,50 m i postavljeni su na prosečno 6 metara ispred zidova citadele. U najvišem delu oni se naslanjaju na zid citadele, a odatle stepenasto prate

⁹ Grujić, op. cit., str. 91 i 92.

¹⁰ Grujić, ibid., str. 97.

pad terena prema jugu. Na prelomu pravca zida vide se ostaci jednog prozora, od koga su ostali samo donji delovi sa konzolom. Gornji zasvedeni delovi srušeni su i pali u provaliju. Na ovom mestu, u unutrašnjem uglu, nalazi se jedan pravougaoni otvor dimenzije $2,0 \times 3,5$ m, koji je delom zasveden. Verovatno je ovo bila cisterna ili rupa (silos) za žito, ali se prava namena ne može utvrditi sa sigurnošću, jer je otvor zapušten i zatrpan. Nešto južnije nalazi se u odbranbenom zidu jedan kos oprosek.

Glavni ulaz u citadelu je sa jugozapada, neposredno iznad pomenute kule, koja brani prilaz. Na ovom mestu nalaze se jedan iza drugog tri odbranbena zida, tako da je onemogućen direktan i lak pristup. Ulaz je širok 1,80 m i zasveden je kosim svodom. Time se u samoj debljini zida, koja iznosi oko tri metra, može savladati izvesna visina, kako se vidi iz shematičnog preseka. Danas je ovaj prolaz skoro potpuno zatrpan kamenjem, što otežava prolaz. Ne može se utvrditi bez iskopavanja da li na ovom mestu postoje neke stepenice ili je i ovde rampa. Na unutrašnjoj strani lučne grede vide se ostaci jedinog postojećeg natpisa na ovoj tvrđavi. Međutim, usled kapanja vode i kalcinisanja, slova su toliko isprana da se bez pomoćnih sredstava ili detaljnog uzimanja otisaka ne mogu razabrati.

Iza glavnog ulaza jedna strma, sada dobrim delom zatrpana, staza vodi desno prema platou citadele. Bočni zidovi ovog prolaza su oziđani kamenim kvaderima, te su verovatno ovde postojale nekad stepenice kojima se izlazilo na najviši deo. S druge strane, po sačuvanim delovima svoda, može se pretpostaviti da je ovaj prolaz bio pokriven.

Sredovječni grad Soko. Pogled sa zapada

Oblik osnove Soko-grada je nepravilan, saobražen terenu, sa zidovima u vidu raširene lepeze. Na krajnjoj severnoj strani citadela je široka oko 14 metara, u sredini zidovi su razmaknuti oko 20 metara, a na južnom delu oni se sustiču u jednu tačku. Pošto na jugu stena pada skoro vertikalno, izgrađeno je nekoliko potpornih zidova koji leže jedan preko drugog i podupiru južni vrh citadele. I ovde se po položaju zidova može zaključiti da je nekad postojala osmatračnica. Zapadni zidovi citadele, bar koliko su danas sačuvani, ne nadvisuju stenoviti plato unutrašnjeg dela, ali istočni i severni delovi izdižu se za 2 do 4 metra. Ovi zidovi su u gornjem delu vertikalni, a u donjem prošireni su kao potpore. Na severnom delu zidovi su naknadno pojačavani, pri čemu nije stvorena zidarska veza između starog i novog zida, te se stvorila spojnica. Pored odbranbenih i glavnih zidova citadele, Soko-grad je imao i nekoliko kula. Od toga su do danas sačuvani samo ostaci pomenutog zida ispred glavnog ulaza, kao i tragovi osmatračnica na severu i jugu.

Na unutrašnjoj strani istočnog zida citadele izgrađena je bila jedna pravougaona prostorija sa približnim dimenzijama $5,0 \times 11,0$ m, od koje su se sačuvali samo temelji. Prostorija je nesumnjivo služila za stanovanje kastelana i posade, a imala je svakako i sprat. Na obimnom zidu vidi se danas nekoliko otvora, dimencije 5×10 cm, raspoređenih u dva reda.

U zapadnom delu citadele, neposredno uz obimni zid, postoji još jedan zatrpani otvor kružnog oblika, prečnika oko 3 metra, koji je verovatno služio kao cisterna. Pijaća voda je bila jedan od najvećih problema u tvrđavama ove vrste, a građenje cisterne i njen pogodan položaj isto toliko važno, koliko i sami odbranbeni zidovi. Otuda je verovatnije da je cisterna bila u okviru citadele, a ne u nižem pretprostoru koji bi u slučaju opsade mogao pre da padne neprijatelju u ruke.

Krajnji severni deo citadele ima još nekoliko interesantnih elemenata koji se nisu u potpunosti sačuvali, ali se po ostacima mogu rekonstruisati. U severoistočnom delu ostao je deo svoda nepoznate namene. Po načinu zidanja vidi se da je svod naknadno sagrađen, jer se zid usled neravnomernog sleganja odvojio i pokazala se spojnica. Po svemu, ovde je bila terasa ili manja kula okrenuta prema brdima. To potvrđuju i ostaci konzolastih stepenica, koje su sa platoa preko svoda vodile na bedeme. U ovom delu, neposredno iznad udubljenja za stepenice, vide se na pojedinim mestima uzidane tanke opeke i crepovi, što daje kolorističku živost zidu.

U pogledu debljine zidova i načina zidanja vlada na Soko-gradu prilična raznolikost. Niži, odbranbeni zidovi imaju prosečno debljinu od 1 do 1,5 metar. Zidovi citadele iznose od 1,5 do 3, prosečno oko 2 metra. Severni i severoistočni zidovi naknadno su pojačavani. Za zidanje je upotrebljen kamen krečnjak iz neposredne okoline, kakav se koristi i u Dubrovniku. Vidljive dimenzije kamena iznose približno 20×25 cm, a zidanje je izvršeno u krečnom malteru. Na pojedinim mestima (kod stepenica, kula itd.), kako je već rečeno, uzidani su komadi tanke opeke i crepa. Nigde se ne primećuje da je stena specijal-

no dubljena da bi se napravila ležišta za zid. Početak zidanja je izvršen na zaravnjenoj steni, preko koje je stavljen sloj maltera. Najlepše i najsolidnije su ozidani zapadni zidovi citadele, gde je upotrebljen pravilno pritesan kamen, podjednake veličine, u horizontalnim redovima i sa dobrom zidarskom vezom. Ostali zidovi, osobito u donjem podnožnom delu, zidani su sa manje pažnje. Unutrašnjost zida ispunjavana je kamenom i malterom bez naročite veze, t. zv. »trpanac«, što je uobičajeno kod skoro svih naših srednjevekovnih utvrđenja. U podnožju zapadnog zida citadele otpala je spoljna obloga pa se ovaj trpanac lepo vidi.

Interesantno je da Soko-grad nema kip ili reljef sv. Vlaha, zaštitnika Republike, na svojim zidinama. Lik sv. Vlaha bio je zvaničan grb i nalazio se na svim državnim javnim i stanbenim zgradama, a naročito na tvrđavama i kulama. Svakako da su Dubrovčani, po ulasku u Soko-grad postavili kip svog zaštitnika u nekoj niši, ali se to docnije srušilo kada je tvrđava zanemarena.

Iako su mnogi delovi srušeni i nepovratno propali, Soko-grad predstavlja značajan fortifikacioni objekt, karakterističan kako za političko stanje na dubrovačkim granicama, tako i za vojnu i odbranbenu tehniku svoga doba.

Sredovječni grad Soko

Résumé

SOKO - GRAD A KONAVLI

Depuis les temps immémoriaux, les gouvernants de Dubrovnik aspiraient à la conquête des champs fertiles de Konavli. Cette région, très importante au point de vue stratégique, riche en céréales et source de main-d'œuvre gratuite, était convoitée par tous les princes voisins. En 1426, la République réussit, après des efforts séculaires, à l'acquérir par l'achat, sans pourtant établir une sécurité définitive sur ses frontières est. Les voisins faisaient irruption sans cesse dans le pays avec l'intention de s'en emparer. En 1451, Herceg Stefan fit la conquête de presque toute la région de Konavli.

Dans ces temps troubles où la région de Konavli changeait sans cesse de maître, le rôle important dans la défense du pays échut à la forteresse de Soko, mentionnée pour la première fois dans des documents historiques de 1391. On ne connaît exactement ni la date de sa construction ni le nom de celui qui l'a fait construire. On suppose seulement que ce doit être le roi de Bosnie, Stjepan Kotromanić, en 1378. environ.

La forteresse de Soko-grad est située dans la partie sud-est de la plaine de Konavli, dans la direction de Trebinje. L'emplacement en est choisi avec soin pour que la configuration même du sol pût servir à la défense et rendre la construction des fortifications moins coûteuse. La forteresse est composée de deux parties: partie supérieure ou citadelle, construite sur un rocher ayant la forme d'une coupe, et les murs de défense dont les rangs sont bâtis sur un terrain moins élevé.

La forme de la base est irrégulière, avec les murailles semblables à des éventails déployés. Du côté nord, la citadelle est large de 14 m environ, au centre, de 20 m. Du côté sud, les murs se rejoignent en un point. Aux plusieurs endroits, les murailles ont été ultérieurement renforcées si bien que l'épaisseur actuelle en est de 1,5 à 3 m. Dans leur partie supérieure, les murs sont verticaux tandis que la partie inférieure en est obliquement bâtie.

Les murailles ont été garnies de plusieurs tours, aujourd'hui plus ou moins démolies. A la partie intérieure du mur est de la citadelle on a ajouté un local rectangulaire dont on ne voit aujourd'hui que les fondements. Celui-ci servait de logement à la garnison et avait probablement encore un étage. Aux extrémités de la partie nord-est, on voit aussi les restes d'une voûte demi-circulaire appartenant à une terrasse ou à une tour de moindre importance construite ultérieurement. Un escalier aux consoles conduisait à ce plateau.

La seule partie ouest de la citadelle, par où l'on accède à la forteresse, située sur un terrain moins incliné, est renforcée par des murs de défense. L'emplacement de ceux-ci permet de contrôler, du sommet d'une tour, la voie d'accès devenue par là plus étroite. A l'intérieur de la tour démolie, sont conservées deux consoles et une niche au-dessus d'elles. A l'intérieur de la forteresse, existent encore deux ouvertures provenant de l'emplacement d'une citerne et d'un silo pour les céréales.

La forteresse a été bâtie avec des pierres calcaires des environs. Pour l'emplacement des couches inférieures on n'a pas fait d'excavations et l'on posait les pierres à même le rocher. Les murs ouest de la citadelle paraissent les plus beaux et les plus solides, faits en pierres d'une taille régulière et d'une grosseur égale, rangées horizontalement et bien plâtrées. On comblait l'intérieur des murs de pierres et de plâtre.

Bien que plusieurs parties de la forteresse de Soko-grad, actuellement en ruines, aient disparu, celle-ci représente un considérable objet de fortification témoignant en même temps de la situation politique aux frontières de la République et de la technique des constructions militaires de cette époque.